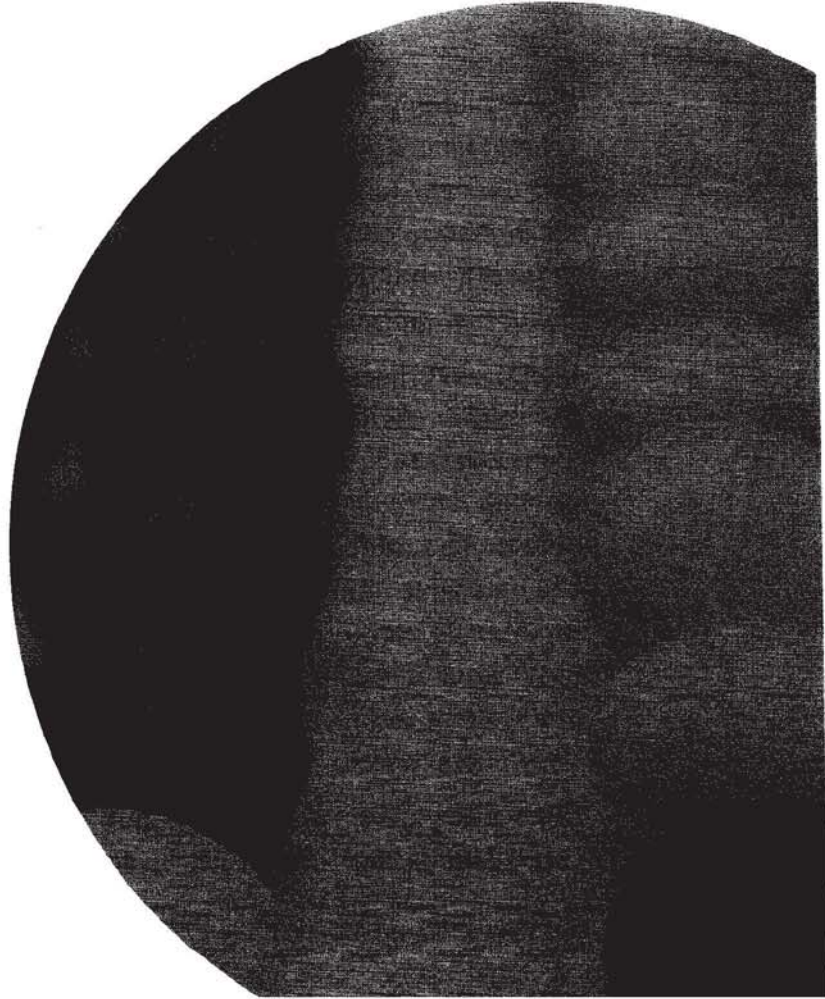

türkiye’de muhafazakâr siyaset ve islamcılık

MEHMET EVKURAN

Doc. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Siyasal bir terim olan muhafazakârlık, modern bir kavramsallaştırmanın ürünüdür. Ancak “muhafazakârlık” oldukça eski bir olgudur. Her toplum/toptuluk, birlikte yaşama iradesinin bir sonucu olarak maddî ve manevî bir aidiyet bağı oluşturur. Zamanla kimlik olarak kendini gösteren bu yapı, bireylerin derin ya da yüzeysel, aşkın ya da geçimlik farklı düzeylerdeki anlam ihtiyaçlarını karşılar. Toplumun varlığına bir derinlik ve süreklilik katar. Bu yüzden onları korumaya/muhafaza etmeye dair bir duygu doğar ve kökleşir. İşte muhafazakârlığı her toplum için vazgeçilmez kılan şey de bu antropolojik ilkedir. Muhafazakârlığın sağladığı ilk yarar ontolojik güven duygusudur. Yani bir tür evimdeyim düşüncesi... Böyle baktığımızda muhafazakârlığın bir siyasî ideoloji ve hatta belirli bir kimlikten çok genel, uçucu ve soyut bir koruma ve korunma güdüsü olduğunu görürüz.

Sonuçta muhafazakârlık bir şeyin korunmasını imâ eder. Bir öz tanımlamaksızın onun üzerinden muhafazakârlık yapmak mümkün değildir. Tanımlanan öz, gerçeğe dayanan yorumsal/kurgusal bir içeriktir. Muhafazakârlık, kaçınılmaz biçimde inşâi/kurgusal bir işleme dayanır. Gerçek ya da hayalî bir geleneğe atıfta bulunmak suretiyle "muhafazaya değer şeyler yaratmak" muhafazakârlığın temel ihtiyacıdır. Hayalî bir cemaat yaratıp ona ezelî ve ebedî bir süreklilik atfetmek muhafazakârlık için yaşamsaldır. Somut olanın önüne soyut kavram ve değerler konur. Ancak herkes bilir ki bu romantik tutum, katı gerçekler karşısında dayanıksız-

Muhafazakârlık ile muhafaza edilen şeyler arasındaki kırılğan ilişki, hızlı değişim rüzgarlarının estirdiği dağılma riski karşısında iyice sıkışır. Muhafazakârlık reaktif biçimde bir düşünce ve inanç biçimi olarak belirginleşir.

dır. Realitenin karşısında muhayyel olanın tutunması imkansızdır. Bu konuda geliştirilen direncin fanatizm boyutuna varmasına da *muhafazakâr sağduyu* izin vermez. Muhafazakâr bilinç, uç durumlarda varolan toplumsal yapıya sahip çıkar.

Muhafazakârlığın ayırıcı özelliği, hızlı modernleşmenin getirdiği ağır maliyetlerden sonra şekillendi. Gelenek, gerçek olmasının yanında kaçınılmaz biçimde *kurulan bir şey* olduğu için muhafazakârlığın, geçmişten çok gelecekle ilgili bir tutum olduğunu söyleyenler de vardır. Gelecek korkusu, belirsizlik ve öngörülemeslik, doğal olan koruma/koruma güdüsüne bilinç ve ideoloji aşılayarak onu pazara sürer.

Yeninin doğru olduğunu ve mutluluk getireceğini kim garanti edebilir? Oysa ortada ya-

şanmış, sınanmış ve doğruluğu kanıtlanmış bir yapı vardır. Değişimin ve yenileşmenin gerçekte nasıl, nerede ve hangi ölçüde olacağı *kendiliğinden* ortaya çıkar. Dahası buna bir kişi ya da grup akli değil toplumsal akıl yön vermelidir. Kendiliğindenlik fikri, muhafazakâr düşünürlerin değişimi kutsayan devrimcilere karşı geliştirdikleri kavramlardandır.

Sosyal bilimlerde muhafazakârlık, siyasî bir ideoloji olmaktan çok ağırlıklı olarak bir *sendrom* ve bir habitus (huy, âdet, alışkanlık) olarak değerlendirilir. Onu tanımlamak bu yüzden güçtür. Yine de bazı unsurlarına ve tezâhürlerine bakarak onun hakkında temel betimlemeler yapılabilir.

Muhafazakârlık ile muhafaza edilen şeyler arasındaki kırılğan ilişki, hızlı değişim rüzgarlarının estirdiği dağılma riski karşısında iyice sıkışır. Muhafazakârlık reaktif biçimde bir düşünce ve inanç biçimi olarak belirginleşir. Bu durum, *yerinden edilmiş* olanın salgıladığı varoluşsal bir reaksiyondur. Kaymaya karşı tutunmayı, buharlaşmaya karşı katılığı temsil eder. Bu bağlamda muhafazakâr tepki, modernleşmenin ve teknolojik ilerlemenin kaçınılmaz olduğu sosyal aşamaya ait bir bilinç durumudur. Muhafazakârlığın değişime karşı olduğu fikri bir saf-satadır. O, değişimin kendisine radikal biçimde karşı değildir. Aksine onu olumlar, ancak değişimin biçimine dair itirazları vardır. Devrimci değil evrimci/tedricî bir değişimin daha sağlıklı olduğunu söyler ve bunun için tarihten pek çok örnek getirir. Hızlı ve hazmedilmemiş değişimlerin sosyal dokuyu zorladığını ve yıpratıcı gerilimlere neden olduğunu söyler.

Düzeltilmesi gereken yanılsamalardan biri de muhafazakârlığın avamdan yana olduğuna dair iyimser izlenimdir. Muhafazakârlık

din, aile, gelenek, ahlâk gibi ara toplumsal kurumlara değer verir. Ancak bunları oldukları gibi savunmaz. Seçmecî, estetize ve elitist bir tavrı vardır. Tepeden inmecî jakopen yaklaşımlara karşı olduğu doğrudur, ancak elitist olduğu daha bir doğrudur. Muhafazakârlık, paradoksal olarak modernleşmeyle zaten yüzleşmiş, onu yakından tanımış ve sunduğu avantajları yaşamaya başlamış kentli orta sınıf tarafından temsil edilir. Dolayısıyla halkçı değil seçkincidir. Avamîleşmeye tahammülü yoktur. Zaman zaman halkı küçümsediği de olur. Periferiye, çevreye, kenara ve avama karşı beslediği rahatsızlığın yanında tedricî bir gelişmeden yana olması sonuçta onu modernizmle uzlaşmaya iter.

Türk muhafazakârlığı, İstanbul'un değerleri yansıtan bir avuç elitin gittikçe kendi içlerine çekilmesiyle birlikte elitist yanını yitirmiştir. Türkiye'de muhafazakârlığa kentli orta sınıf değil 50'lerden sonra artan bir oranda taşra damgasını vurmuştur. Bu yüzden Türk muhafazakârlığı taşranın önceliklerini yansıtır olmaya başlamıştır.

Bu sürecin reel politik alana yansımaları da keskin oldu. 1950'lerden sonra kente göç başladı. Bunun sonucunda muhtelif sağ partilere oy veren muhafazakâr kesimler, oy verdikleriyle aralarındaki sosyo kültürel farkı gördüler. Bu farkına varış, şehre entegrasyonunu zaten tamamlayamamış kesimlerde hoşnutsuzluğa yol çattı. Muhafazakârlığın, sorunsuz biçimde içerdiği ve sorunsuzca temsil ettiği iki önemli değer olan din ve millet kavramlarının ayrı kimlik düzlemlerine savrulması bu hoşnutsuzluğun sonucudur. İslamcılık ve milliyetçilik, daha pratik ve somut bir kimlik politikası üzerinden siyaset üretmeye başladılar. Bu her zamanki ihtiyacın bir sonucuydu. Yani kitlelerin temsili sorunu... Bugün için muhafazakârlık ge-

rek milliyetçi, İslamcı ve gerekse sol açısından, biraz geri çekilip geçerli bir siyasal kimlik ve etkili bir siyasal jargon üretmek amacıyla temas kurulan daha opsiyonel ve seçenekli bir restorasyon alanı olarak kullanılmaktadır.

Batı'da muhafazakârlığın özellikle Avrupa'da somut toplumsal ve sınıfsal bir karşılığı vardır. Aristokratik ve güçlü orta sınıf değerlerini taşır. Amerikan popüler kültürel baskısına karşı yükselen Avrupalılık bilinci bunun kanıtıdır. Amerikan muhafazakârlığı ise hem bizdekinden hem de Avrupa'dakinden yapısal olarak farklılaşır.

Bir siyasetçiyi, bir metni ya da bir hareketi muhafazakâr yapan nitelikler nelerdir? Öncelikle dil ve üslup, muhafazakârlığın kendini açığa vurduğu başlıca araçlardır. Gelişmeler karşısında bir söylem üretmekten daha önemli olan başka şey, söylemin ne bi-

Bugün için muhafazakârlık gerek milliyetçi, İslamcı ve gerekse sol açısından, biraz geri çekilip geçerli bir siyasal kimlik ve etkili bir siyasal jargon üretmek amacıyla temas kurulan daha opsiyonel ve seçenekli bir restorasyon alanı olarak kullanılmaktadır.

çimde düzenlendiğidir. Her türden aşırı ve radikal yönelime soğuk bakan muhafazakâr bilinc; toplumu, kültürü, değerleri ve hatta sosyal problemleri bir gecede ve aniden değiştirip çözme iddiasındaki köktenci söylemleri dışlar. Bu, ondaki merkezîlik, itidal ve düzen kaygısından kaynaklanır. Düzen, istikrar ve sükun büyüklü kavramlardır. Bunlara hanel getirecek her girişim, kuşkuyla karşılanır. Değişim ve yenilenmeye gelince; bunlar kuralsız ve nizamsız olamaz. Yoksa kaos ve fitne doğar. Belirsizlik ve istikrar-

sızlık kötüdür. Her değişim tarihin, sosyal değerlerin ve kültürel yapının izin verdiği bir ritimde gerçekleşmelidir.

Muhafazakârlık, diğer sistemli ideolojiler gibi tanımlanamasa da onu belirleyen bazı niteliklerinden söz etmek pekala mümkündür. Bu özellikler muhafazakârlığın hassasiyetlerini ortaya koyar, ona dair değerlendirmeler ve tahminler yapmaya imkan tanır. Muhafazakârlık, muhafaza etmeye çalışıyor görüldüğü toplumsal yapı ve kurumlar hakkındaki yaklaşımıyla ayırt edilir. En belirgin ve temel kavramları; toplum, devlet, kültürdür. Muhafazakâr düşünce hangi toplumda ortaya çıkarsa çıksın ondan beklenen tavır

Türk muhafazakârlığının din (İslam) ile olan ilgisine dair ilkin şu söylenebilir: Özellikle yetmişli yıllarla birlikte gittikçe artan bir oranda taşralı değerlere boyun eğen muhafazakâr düşünce, İslam'ın politik yorumuna daha çok yaklaşmak durumunda kaldı.

toplumu ve ona kimliğini veren kurumları savunmasıdır. Bu eksende devletsiz bir toplum olamayacağı gibi, tarihsiz ve kültürsüz bir toplum da olamaz. Tarihe ve kültüre atfedilen değerden dolayı din, ahlak ve gelecek gibi manevî kurumlara da belirgin bir önem gösterilir.

Muhafazakâr düşüncede toplum bir organizmadır. Geçmişten geleceğe uzanan bir hayat öyküsüne sahiptir. Toplumu tarih sahnesinde var kılan ve ona güç veren öğelerin hepsine birden sahip çıkılır. Bu arada kuşaklar arasında değerlerin aktarılmasını ve yaşatılmasını sağlayan biricik kurum olarak aile, muhafazakâr düşünürlerin öne çıkardığı bir değerdir. Toplumsal değişim, dönüşüm ya da yozlaşma süreçleri de aile ve ah-

lak gibi kurumlar örneğinde ele alınır. Örneğin; toplumsal değerlerde görülür bir yozlaşma ve gevşeme varsa bu durum ailenin ve ahlakın içine düştüğü durumla örnekletirilir.

Muhafazakâr düşüncenin saydığımız kurumlara verdiği değer, bunların ara kurumlar olması nedeniyledir. Bunlar toplumu ayakta tutan, onun kimliğini ve karakterini oluşturan, kuşaklar boyunca da sürekliliğini sağlayan taşıyıcı kurumlardır.

Bu noktada muhafazakârlık ile din arasında çoğunlukla yanlış anlaşılan ilişkiye bakmak lazım. Muhafazakâr dine önem verir. Ancak onun dindar olması zorunlu değildir. Muhafazakâr elit ve düşünürlerin gündelik yaşamlarında dine ayırdıkları pay incelendiğinde, onların tutumlarıyla dindar muhafazakâr kitlelerinki arasındaki fark açıkça görülür. Öyle ki Batı'da dine inanmayan ateist muhafazakâr düşünürlere bile rastlanır. Onların dine verdikleri değer, kişisel yaşamlarına anlam katan ve belirleyen bir değer olmaktan öte, içinde yaşadıkları topluma ait sosyolojik bir öge olması nedeniyledir.

Türk muhafazakârlığının din (İslam) ile olan ilgisine dair ilkin şu söylenebilir: Özellikle yetmişli yıllarla birlikte gittikçe artan bir oranda taşralı değerlere boyun eğen muhafazakâr düşünce, İslam'ın politik yorumuna daha çok yaklaşmak durumunda kaldı. Düşüncelerin ve değerlerin politikleşme zoruunda bırakıldığı ideolojiler çağına özgü hassasiyetler nedeniyle, ülkemizde muhafazakâr düşünce, bir burjuva kültürü oluşturamadı.

90'lı yıllardan sonra ise farklı bir süreç yaşanmaya başladı. Bu tam da Max Weber'in sözünü ettiği şey olan, kentli dindar muhafazakâr bir sınıfın yavaş yavaş oluşarak ken-

di sosyolojisini yaratması, kendine özgü bir tür modernite kurmasıyla ilgili bir gelişmedir. Önceden dünya nimetlerine uzaktan, iddiasız gözlerle ve tevekkül içinde bakan muhafazakâr kitleler arasından, eğitimin, ticaretin ve ekonominin sunduğu imkanlar sayesinde daha talepkâr duruşa sahip bir kesim güçlenerek çıktı. Politik İslam ile olan bağlar, toplum ve dünya lehine gevşedi. İlginçtir bu ekseninde İslamcı düşünürler arasında yapılan muhafazakârlık ve gelenek tartışmalarında ana tema, doktrininden tepeden bakan tutumundan vazgeçilmesi buna karşılık folk İslam'ın (kültürel İslam'ın) öne çıkmasıdır. Ne yani, koskoca bir yaşanmışlık, akliselim, gelenek ve hikmet dururken Allah'ın tek akıllısı şu insan mı olacaktı! (Dikkat! Şu insan nitelemesi gelenekten bağımsız bireye işaret ederken, kendine gelmekte ve güçlenmekte olan muhafazakâr söylem gelenek, cemaat, kitâbiyât gibi gayri şahsî yapılara göndermede bulunur.)

Muhafazakâr düşüncenin dine bakışını bugün için belirlemek ve onun politik İslam ile olan farkını göstermek kolay bir hâl almıştır. Muhafazakâr, inançlı ya da inanca saygılı kimsedir. Ancak onu İslamcıdan ayıran şey tarihe, kültüre ve bunların bir taşıyıcısı olan dine dair araçsal inancıdır. Salt metafizik bir tanrı inancından çok toplumsal yapı ve kurum olarak tecessüm edene karşı duyulan bir inançtır. Bazıları bunu *icerikten yoksun inanma gücü* olarak tanımlamıştır. Buna karşılık politik İslam, dini toplumun temel yaşam alanlarına ve kurumlarına egemen kapsamlı bir proje olarak görür. İslam, bir ahlak ve manevî sistem olmaktan çok öte kapsamlı bir sistem, bir yaşam biçimidir. Eğitim, ekonomi, politika, kültür, hukuk gibi alanları birebir belirler. Siyasal İslamcılığın bu ilk ve ham biçiminden daha az müdahaleci ve özgürlükçü versiyonuna

tanık olduğumuz şu dönemde muhafazakârlık kendine yeni bir yaşam alanı yaratma açısından şanslı bir konumdadır.

Ancak dinin elinden kurtulmuş görünen muhafazakâr potansiyel, İslamcılıktan sıyrılayım derken manevî değerlere karşı da aşırı duyarsızlaşmayı getiren sorunlu bir dünyevîleşme sorunuyla da baş etmek zorundadır. Eskiden *dünya malı dünyada kalır* diyen ve her şeye rağmen bir manevî dayanışma ve yardımlaşma duygusuyla hareket eden paradigma, şehvetle bedeninin ve dünyanın hazlarıyla tanışmaya ve *dünya malının dünyada yeneceğine* dair derin bir arzuyla baştan çıkma pozları vermeye başladı. Şu halde bir zamanlar küçümsenen noktaya dönüş yapmak gerekir: Dinin en büyük toplumsal işlevi, bireyi ve toplumu ahlâk sahibi yapmaktır. Ahlâktan yoksun bir gücün neler yapacağını biliyoruz.

Dinin elinden kurtulmuş görünen muhafazakâr potansiyel, İslamcılıktan sıyrılayım derken manevî değerlere karşı da aşırı duyarsızlaşmayı getiren sorunlu bir dünyevîleşme sorunuyla da baş etmek zorundadır.

En kötüsü ise bir zamanlar ahlaki din için yeterli görmeyenlerin elinde insansız bir ekonomi, insansız bir politika ve insansız bir teknoloji pratiğinin yayılmasıdır.

Muhafazakârlık tarafından İslamcılığa yöneltilen eleştiriler, bu her iki düşünce sisteminin dayanaklarına bakılarak değerlendirilmesini zorunlu kılar. Türk siyaset ve toplum geleneğinde muhafazakâr düşüncenin kökenlerini araştırdığımızda, Osmanlı döneminde ortaya çıkan ve birbirinden nitelik ve yapı olarak ayrılan iki tür İslamcılık'tan biriyle karşı karşıya kalırız. İlki devlet İslamcı-

lığı olarak da nitelenebilecek olan ve en net ifadesini Abdülhamit'in pan-islâmizm politikasında bulan saltanat/hanedân değerleriyle eklemiş bir dünya görüşüdür. Bu İslamcılık türü Osmanlı devletini çöküşten kurtaracak bir ideoloji ve giderek farklılaş-

Topçu İslam dünyasının genel değerlendirmesini yaparken siyasal, ekonomik ya da ideolojik değil ahlakî özün yitirilmesinin yol açtığı kötülükler üzerinde durur ve İslamcı hareketi bu ahlakî özden uzak düşmekle suçlar.

ma sürecine giren çeşitli Müslüman unsurları kaynaştırmayı ve İslam ortak paydası altında politik olarak bütünleştirmeyi hedef almıştı. Devlet İslamcılığı olarak ele alınan bu yaklaşım, daha çok İstanbul siyaset ve bürokrasi çevrelerinde esasları çizilen ve uygulanan bir tür yüksek siyaset idi. Bu bir devlet politikasıydı ve ayakları yerden kesikti. Dolayısıyla sonradan gelişecek olan siyasal muhalefetçi halk İslamcılığından elitist yönüyle keskin biçimde ayrılır. Abdülhamit'in izlediği pan-islâmist politikanın, dönemin aydınları tarafından da kuşkuyla karşılandığı ve dönemin İslamcı aydınlarının Abdülhamit'i ve uyguladığı politikaları yine onun dayandığı referanslarla yani İslamî ilkelere dayanarak kıyasıya eleştirdikleri de önemli bir gösterge sayılmalıdır. Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin de İslamcı söylemlere başvurduğu, istibdâta karşı hürriyet ve meşrûtiyet kavramlarını öne çıkardığı bilinmektedir.

Türk muhafazakârlığının siyasal kökeni sayılabilen bu devlet İslamcılığının, İslam'ın yeniden anlaşılması, hurafe ve yanlışlıklardan arındırılması biçiminde kendini ortaya koyan diğer İslamcılık türünden ayrılan en belirgin tarafı, onun metodolojisinde saklı-

dır. İkincisi daha sorgulayıcı ve muhalif iken bu, birleştirici ve bir araya getiricidir. Onun muhafazakâr özü de işte buradan kaynaklanır. Diğer tarihler saldırdıkça bu tarihe sahip çıkıp onu korumaya çalışır. Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş sürecinde muhafazakârlık olarak kendini gösteren bu devlet İslamcılığının uygulamasına daha çok dindar, sağcı ve muhafazakâr hareketlerde rastlanır. İslamî referanslara atıf yapma ihtiyacı hissetmeyen ya da konjonktür gereği sınırlı biçimde bunu yapan siyasal milliyetçiliği bir kenara koyarsak, özünde düzeni koruma refleksi taşıyan devlet İslamcılığını değişik dönemlerde ya da paralel biçimde Erbakan'ın liderliğinde gelişen siyasal çizgiden (MNP, MSP, RP, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi) tutun Millî Mücadelecilik hareketine kadar varan bir çeşitlilik sunar. Bunların en belirgin yanları siyasal İslamcı harekete karşı geliştirdikleri eleştirilerdir.

Cumhuriyet döneminde yeni dünya ideolojilerinin de etkisiyle bu hareketin birbirlerine karşı geliştirdikleri eleştirel söylemlerin de yeni kavramlarla zenginleştiğini görürüz. Örneğin Anadolu eksenli bir sosyalizm davası peşinde olan ve o günkü koşullarda hayli de cesaretli bir söylem öne süren Nurettin Topçu siyasal İslamcılarını, tarihten, kültürden ve ahlakî kaygılardan yoksun "pozitivist seriatçılar" olarak niteler. Ona göre salt din davası gütmek yerine bu dinin öğretisini kendi bünyesinde mezcetmiş ve en güzel örneklerini ortaya koymuş kültür ve ahlak davasını gütmek gerekir. O, siyaset yerine insan ve kültür odaklı bir çalışmadan yadadır. Bu yaklaşımın doğal bir sonucu olarak da Topçu İslam dünyasının genel değerlendirmesini yaparken siyasal, ekonomik ya da ideolojik değil ahlakî özün yitirilmesinin yol açtığı kötülükler üzerinde durur ve İslamcı hareketi bu ahlakî özden uzak düş-

mekle suçlar. Ona göre İslamcılar modern dönemin radikal ideolojilerinden fazlasıyla etkinlenmişler ve bu yüzden dini de bir tür yıkıcı siyaset tarzına dönüştürmüşlerdir. Oysa onların dış dünyayla bu kadar yoğun biçimde ilgilenmek yerine içeriye ve iç dünyaya bakmaları gerekirdi. İlginçtir ki muhafazakâr düşünürler siyasal İslamcıları eleştirirken, dinin hakikatine mistik yollarla ve gelenekleri izleyerek ulaşılabileceğini savunan tasavvufçuların metodolojisine yakın bir yol izlerler. Bu kaçınılmaz bir durumdur çünkü kültür ve tarih eksenli muhafazakâr bir ideolojinin Türk kültürünün önemli parçası olan tasavvuf düşüncesiyle bir gün buluşması ideolojik duruşunun bir gereğidir.

Topçu başta olmak üzere diğer muhafazakâr düşünürlerin İslamcılık eleştirisi "Anadoluculuk" ekseninde şekillendi. İdeolojik İslamcıların ısrarla milliyetçilikle İslam'ı karşı karşıya getirmelerine ileri düzeyde tepki duyan ve hatta bunu tehlikeli bulan milliyetçi/muhafazakâr düşünürler, Anadolu'daki Türk kültürünün vazgeçilemez iki ayağı olarak gördükleri İslam ve milliyetçiliğin birbirlerini besleyen iki değer olduğunu söyleyegelmişlerdir. Topçu, kendi sosyalist milliyetçiliğini temellendirirken savunduğu mefkûrenin "milletin tarih içinde bozulmamış Türk'ün kahraman kılıcı ile İslam'ın ebedî ruhunu bünyesinde bütünleştiren Osmanlı'nın ruhçu milliyetçiliğine" dayandığını belirtir. Bu yaklaşım bir yandan İslam'ı Türklükten ayıran ideolojik İslamcılığa bir cevap olduğu gibi, diğer yandan da İslam'dan bağımsız saf milliyetçiliğe de bir karşı duruş ifade eder. Bunun yanında zayıf da olsa radikal sola kayan kesimler üzerinde de belirli bir etki uyandırmak amaçlanmış olabilir.

Elbette Topçu örneğinin, diğerlerinden ayrılan kendine özgü bir özelliği vardır. Top-

çu'nun söylemine baktığımızda sonraki dönemlerde bir devlet politikası olarak da uygulanan Türk İslam sentezi projesinin solu da içermeyi amaçlayan bir genişlik elde etme çabası göze çarpar. Topçu dönemin radikal söylemlerini ele almış, onlarla hesaplaşmış ve sonuçta devlet, tarih, kültür ve gelenek esasında bir muhafazakâr söylem geliştirmiştir. Ancak onun projesi daha çok aydın çevrelerde yankısını bulmuş entelektüel bir girişim olarak kalmış, tabana yayılma imkânı bulamamıştır. Muhafazakâr düşünürlerin devletçi tutumlarından kaynaklanan elitist duruşları, bu konuda toplum katmanlarıyla iletişim kurmalarına engel oluşturmuştur. İdeolojik İslamcı hareket ise köken olarak daha vulger daha tabandan ve daha halkçı ve söylem olarak da dönemin siyasal atmosferini yakalamış bir görüntü sunuyordu. En önemlisi de başta kitlelerin yaşadığı toplumsal sıkıntılar olmak üzere politik olarak temsil edilemezlik gibi biriken güçlü duyguların dışa vurulmasını başarıyla sağlamıştır.

İdeolojik İslamcı hareketin en güçlü argümanı muhafazakâr ideologların delilinin ters çevrilmesine dayanır. İslam dünyasının Batı karşısında düştüğü kötü durumun nedeni içe kapanmak, İslam'ın zühd ve mistisizmle sınırlandırılmasıdır.

İdeolojik İslamcı hareketin en güçlü argümanı muhafazakâr ideologların delilinin ters çevrilmesine dayanır. İslam dünyasının Batı karşısında düştüğü kötü durumun nedeni içe kapanmak, İslam'ın zühd ve mistisizmle sınırlandırılmasıdır. Şu halde yapılması gereken şey, İslam'ın politik özünü yeniden keşfetmek, geliştirmek ve modern dünyanın meydan okumalarına tam teşek-

küllü bir nizam ile karşı koymaktır. Diğer İslam ülkelerindeki kültürel ve politik gelişmelerin yakından takip edildiği ve paylaşıldığı dinamik ve enternasyonel bir süreç yaşandı. Bu dönemim başat söylemleri, bilgi kaynakları ve metodolojisi incelendiğinde sayılan özellikler açıkça görülür. Bu özünde politik bir yaklaşımdı ve unutulmuş değerleri öne çıkarmaya çalışması bakımından da muhalif idi. Öyle ki İslam tarihinin, siyerin ve Kur'an'ın da muhalif bir bakışla tekrar okunmasını savunuyordu. Dünyanın egemen

İslamcı hareket, muhafazakâr/milliyetçi çevrelerin bile beklemediği bir hız ve kapsamda kendi toplumlarının değerlerine uyum göstermekle kalmayıp dünya sistemine dair fikirlerini de aşarak küresel ölçekte düşünen, iş yapan ve üreten etkin bir aktör vizyonu çizmeye başladı.

güçleri kadar onların yerli işbirlikçileri olarak gördükleri ulus devlet yöneticileri, kraları ve diktatörleri de karşısına alan bu hareket, etkinlik gösterdikleri ülkelerde belirgin bir radikalizm havası da ortaya koymuştur. Ulus devlet kavramına aldırış etmeyen bu hareket, temelde siyasal iktidarla sorunu olmayan muhafazakâr ideoloji ile de karşı karşıya gelmiştir.

Nihayet Özal ile birlikte İslamcılar çözümlerini ya da eleştirilerini etkin olarak sınıyabilecekleri yepyeni bir sürece girdiler. Bu süreç Max Weber'in tanımladığı türden kentleşme, kendi sosyolojisini üretme ve sistemle bütünleşme sürecidir. Püritenizmin hızlı biçimde geliştiği ve değerlerini de beraberinde getirdiği bu dönem boyunca, zaten belirgin bir liderlik mekanizması olmayan İslamcı hareket, muhafazakâr/milliyetçi çevrelerin bile beklemediği bir hız ve kap-

samda kendi toplumlarının değerlerine uyum göstermekle kalmayıp dünya sistemine dair fikirlerini de aşarak küresel ölçekte düşünen, iş yapan ve üreten etkin bir aktör vizyonu çizmeye başladı.

Laikliği en üst ve yegâne kriter sayan egemen elitin ise yükselen bu dalga karşısında fazla bir şansı görünmemektedir. Demokrasiyi zora sokacak bazı girişimlerden ve köklü kurumlar arasında gerilim çıkararak kendi imtiyaz sınırlarını korumaya çalışmaktan başka bir davranış geliştirmeleri zor görünüyor. Yıllar süren kültürel ve politik yabancılığı kısa zamanda aşarak halkla iletişim kurmaları ve politik mücadele sayesinde eski etkinliklerini tekrar elde etmeleri de imkansız duruyor. Devlet olanakları ile sağlanmış ve toplumsal tabanı son derece sınırlı olan bu güç, yükselen bu yeni-muhafazakâr dalga ile baş edecek donanım ve araçlardan yoksundur. Sadece kendilerinin inandığı "irtica tehdidi" söylemi belki siyasal İslamcılığın en güçlü olduğu 1986 öncesi dönem için geçerli olabilirdi. Ancak artık ortada onların resmettiği türden mürteci örneği pek kalmamıştır. Yaşanan dönüşüm nedeniyle eski defterleri karıştırma ve zan altında tutma yaklaşımı ise kitlelerin aşık olacağı mağdurlar üretmekten başka işe yaramamaktadır.

Öyle görünüyor ki bugün daha rahat değerlendirme şansına sahip olduğumuz nokta, bu iki İslamcılık biçiminin dünyaya bakışındaki farkı net biçimde ortaya koymamıza yardımcı olmaktadır. Zamanın İslamcılarının Abdülhamit'in otoritesine karşı enternasyonel bir işbirliğine gitmekten -ve hatta bir kısmının Masonlara yakınlaştığı bilinen bir gerçektir- kaçınmamalarında görüldüğü gibi, siyasal İslamcılarının en belirgin yönleri, dinde, siyasette ve kültürde muhafazakâr bir tutumu net biçimde reddetmeleridir. On-

ların bu özelliği muhafazakâr-milliyetçi pek çok politikacı için engel ve sınır oluşturan pek çok kısıtlamanın, onlar için bir anlam taşımamasına yol açmıştır. Dünyaya bakışta diğerlerinin referansı olan bazı ilkelerin onlar için büyük anlam taşıyor oluşu, siyasal ve kültürel iletişimde kolaylıklar sağladığı da bir gerçektir. Bunu en iyi Erbakan liderliğinde uygulanan iç ve dış politikaları Erdoğan'ın izlediği politikalarla karşılaştırdığımızda görürüz. Bu karşıtlık, felsefî anlamda bir şeyleri tutmaya çalışan bir irade ile aynı şeyleri değiştirmeye çalışan diğer irade arasındaki farkın toplumsal açılımından beslenir.

Biraz daha geriye gidersek bu iki farklı ideolojik yaklaşımın aynı tarihsel anda ve benzeri duygularla ortaya çıktığını rahatlıkla görürüz. Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecine girmesiyle birlikte aydınlar ve devlet adamları arasında bu kötü süreci durduracak önlem arayışları belirdi. İslamcılık düşüncesinin ortaya çıkışı, Osmanlı Devlet otoritesinin içerdiği Müslüman coğrafyada yeniden bir birliktelik yaratmak ve bu böylece Devlet-i Âli'nin egemenliğini pekiştirmek amacına yönelikti. Sonraki İslamcıların üzerinde durduğu meşrutiyet, özgürlük, temel haklar ve iktidarın sınırlandırılması ilkelelerinden çok Hilâfetin saygınlığının artan bir duyarlıkla vurgulanması, bu amacın gerçekleştirilmesine matuf olan ilkelerdir. Uluslararası ilişkiler açısından bakıldığında uzun süre Batı'yı ve Batı tarafından kurulan önemli uluslararası kurum ve kuruluşları bir bütün olarak Hıristiyan kulübü olarak nitelleyen politik yaklaşım muhafazakâr eksenli devlet İslamcılığı'nın bir uzantısıdır. Buna karşılık dünyaya daha pragmatik bakmaya çalışan ve bütünleşmekten çekinmeyen hatta kendi gelişimi için bunu bir zorunluluk sayan -çünkü ancak bu şekilde milli-

yetçi baskının gevşeyeceğine inanan- siyasal İslamcı politik yaklaşım gelir. Son gelinen aşamada şunu açıkça gözlemlemek mümkündür: Muhafazakâr siyaset içe kapalı, statik ve durağan bir görünüm verirken siyasal İslamcı düşünce bir zamanlar şiddetle karşı çıktığı ve inanç konusu saydığı demokrasi, Batı ve Amerika ile ilişkiler, küreselleşme, milliyetçilik ve sol gibi konularda daha bilgili, donanımlı, esnek ve hazırlıklı bir duruş geliştirmeye devam etmektedir. Bu gelişim sürecinde siyaset, toplum, ekonomi ve coğrafya gibi önemli gündem konularında hissedilir birikim ve başarılar elde etmiş olan İslamcılık, sosyo kültürel ve ekonomik evrimini tamamlama yolunda hızla ilerlemektedir.

Tüm bunlar siyasal İslamcı hareketin zamanla Orta Anadolu kültürü ile bütünleşmesinden politik olarak muhafazakâr kitlenin beklentilerini sahiplenmekten kaynaklanır. Daha da içeriye bakıldığında görülen şey şudur: Diğer İslam ülkelerinde siyasal İslamcı hareketler toplumsal ve siyasal yapıda büyük sarsıntı ve karışıklıklara yol açmıştır. Ancak Türkiye'de İslamcı birikimin kaosa yol açmaksızın toplumsal bir zengin-

İslamcılık düşüncesinin ortaya çıkışı, Osmanlı Devlet otoritesinin içerdiği Müslüman coğrafyada yeniden bir birliktelik yaratmak ve bu böylece Devlet-i Âli'nin egemenliğini pekiştirmek amacına yönelikti.

lik oluşturacak biçimde dönüşmesi, bu hareketlerin sosyo politik köksüzlüğünün yanında, içerdiği Sünnî kültürden dolayıdır.

Sünnîliği burada basit anlamda mezhebî bir kimlik olmaktan öte tarihe, topluma ve siyasete belirli bir bakış olarak almak gerekir.

Kuşkusuz bu eksende göze çarpan en önemli nokta; Sünnîliğin merkezîyetçi, uyumluluğu yücelten, fitneye karşı düzeni savunan, birleştirici özünün büyük önemi vardır ve Türk toplumunun siyasal kültürünün şekillenmesinde bu merkezîyetçi damarın büyük etkisi olmuştur. Başlangıcında dünyaya ve ulus devlete köklü eleştiriler geliştirmiş olan Türk İslamcılığı, taşıdığı içselleşmiş Sünnîlik özü sayesinde kurumlarla ve sistemle uyumluluk söylemi geliştirmiş ve zamanla da güçlü bir politik gövdeye dönüşmüştür. Dünya sisteminin gelişimi karşısında başarısız kalan ve içerde de bir türlü demokratik bir sistemi oturtamayan Türk

Sünnîliğin merkezîyetçi, uyumluluğu yücelten, fitneye karşı düzeni savunan, birleştirici özünün büyük önemi vardır ve Türk toplumunun siyasal kültürünün şekillenmesinde bu merkezîyetçi damarın büyük etkisi olmuştur.

siyasal elitlerinin yabancılığı ve beceriksizliği, bu hareketin önünde değerlendirilmeye hazır oldukça verimli bir alan açmıştır. Açılan bu alanda yürüyen İslamcılar, kendi kimliklerini tekrar ve radikal biçimde gözden geçirecek ve *"artık referanslarının İslam olmadığını"* söyleyecek düzeyde bir uyumluluk söylemi geliştirmişlerdir. Sistemin karşısında ya da kenarında değil tam da özünde ve tepesinde yer almayı başarmış olan ve artık bu adla anılmaya imkân bırakmayacak derecede farklılaşmış olan İslamcı aktörler, muhafazakâr bir kimlikle kendini ebedileştirerek sosyo politik ve ekonomik hedeflerine ulaşma gayreti içindedir. Aslında itiraf edilmesi gereken fakat politik nedenlerle bir türlü dile getirilemeyen bir gerçek var: İslamcılar istendiğinde sistemin ti-

kandığı noktalarda oldukça temel katkılarda bulunarak toplumsal bir dinamizm yaratabilmektedir. Ekonomik, politik ve entelektüel alanlarda ortaya koydukları somut başarılar siyasal elitinkinden daha ilerdedir. Üstelik yapılanların halk katmanlarında derin politik etkileri olması bakımından da daha çarpıcıdır.

Bundan sonra sıklıkla karşılaşacağımız şey, azınlıkta kalan İslamcılar tarafından ahlakî uyarı ve suçlamaları içeren tartışmalar dizisidir. Ne ki artık gücün merkezine oturan yeni muhafazakârların bu tartışmaya kulak vermeleri zayıf bir ihtimal gibi görülmektedir. Çünkü onların daha büyük global sorunları ve hedefleri vardır. Ve bu aşamadan sonra galiba İslamcılık hareketinin kendisinden çok sosyo politik bakiyesini tartışmak durumunda kalacağız ve *"bir zamanlar..."* diye söze başlayıp henüz oldukça yakın denebilecek bir geçmişte yaşanan olayları, sanki kaza sonrasını betimleyen bir üslupla anlatmaya başlayacağız. Yine önemle belirtilmesi gereken noktalardan biri de şudur: Halâ çizgisini koruyan ideolojik İslamcılar ile bu yeni muhafazakâr/eski İslamcılar arasında olgunlaşma yolundaki tartışma, kısmen politika (ABD ve AB ve komşu ülkeler ile olan ilişkiler) ve çoğunlukla ahlâk üzerinde ilerleyecektir. Ancak yeni-muhafazakârlar hâlâ zihinlerinde İslamcı argümanlara sahip olmanın yanında reel dünyanın bilgisine de sahip olmanın sağladığı önemli bir birikime de sahiptirler. Dahası tüm yaşananların İslamcı hareketin somut tarihsel bir başarısı olduğunu ve bunun da korunması ve geliştirilmesi gerektiği fikrini inandırıcı biçimde ortaya koyabilecek durumdadırlar.

Ayrıca dinsel düşüncenin de bu süreçten etkileneceğini bekleyebiliriz. Artan bir ilgi ve donanımla tarih, coğrafya ve kültüre ait re-

feranslara sahip çıkma eğilimine girecek olan yeni muhafazakâr elitler, İslam'ın mistik yorumu olan ve kültürümüzde de hayli etkisi ve izi bulunan tasavvufî yapı ve söylemlere yönelecekler, konumlarını haklılaştırıp doğrulayan öğelerle iç içe bir yaşam modeli ortaya koyacaklar gibi görünüyor. Bu değerlendirmeyi yaparken haksızlık da etmeyelim. En azından Batıcı seküler elitin ortaya koyduğundan daha sahici, sağlam, yerli ve sevimli bir model geliştireceklerini kuvvetle muhtemel buluyorum. Diğer yandan yaşanmış, denenmiş, kimliğe dönüşmüş ve bir sosyoloji üretmiş yapılara dayanarak somut çözümler üretmek daha elverişli durmaktadır. Kültürler arası ilişkilerde ve politikada ne kadar güzel ve çekici de olsa hiçbir kuramın, yaşanmış ve korunmuş bir geleneğin yanında tutunması zor görünmektedir.

Bence bundan sonraki dönemde muhafazakâr düşünce içinde yer alan ve hâlâ İslamî referanslara bağlı olarak yaşamaya özen gösteren kesim, kendi konumuna ve elde ettiği sosyal kazanımlara denk düşen bir teoloji oluşturma çabası içinde olacaktır. Bunu biraz da zorlamalı bir benzetme olacak biliyorum ancak İbni Hazm'ın zahirîliği ile açıklamak istiyorum. İbni Hazm Endülüs'ün parlak ve canlı atmosferinde yaşamış bir alim olarak Hicaz bölgesindeki zahirîlikten çok farklı bir teolojik metodoloji geliştirdi. Onun metodolojisi nassın gündelik yaşama üzerindeki tekabülîyetini sınırlandırma yöntemi üzerine kuruluydu. Kiyasın dinde kullanımına karşı çıkan İbni Hazm, nassın tealluk alanının genişletilmesini önlemek ve böylece hayatın zenginliklerinin haram helal dairelerine sıkıştırılmasının önüne geçmek için kıyası reddetmişti.

İslam'a açıkça atıfta bulunarak yaşamak yerine daha örtük bir hayat biçiminin, tarih ve

kültür ağırlıklı bir söylemin öne çıkacağını sanıyorum. Esasen dünyadaki artan dindarlık eğiliminin de ülkemizdeki kimlik ve kökenlere dönüşü çoktan harekete geçirdiği görülmektedir. Dönemin mantığına uygun olarak, yeni muhafazakâr eski İslamcı çevrelerin sorunlara daha merkeziyetçi bakmaya başlamaları da kuvvetle muhtemeldir. Bunu başlı başına olumlu ya da olumsuz bir gelişme olarak görmek yerine, olumlulukların ve fırsatların yerinde değerlendirilmesi sonucu hem sosyal barışın gelişmesi ve hem de yeni kültürel imkanların ortaya çıkması açısından dikkatle izlenmesi gereği açıktır. ■